

Wpłynął do redakcji: 21.03.2024
Przyjęty do druku: 8.05.2025

<http://dx.doi.org/10.16926/sit.2025.04.02>

Zbigniew WÓJCIK*, Renata URBAN**

SPORT ZAPAŚNICZY W ZRZESZENIU LUDOWE ZESPOŁY SPORTOWE NA PODLASIU JAKO PRZYKŁAD SUKCESÓW NA ARENIE MIĘDZYNARODOWEJ (1947–1989)

Jak cytować [how to cite]: Wójcik Z., Urban R., *Sport zapaśniczy w Zrzeszeniu Ludowe Zespoły Sportowe na Podlasiu jako przykład sukcesów na arenie międzynarodowej (1947–1989)*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2025, t. 8, nr 4, s. 29–50.

Wrestling in the Rural Sports Teams Association in Podlasie as an example of success in the international arena (1947–1989)

Abstract

Wrestling in Podlasie was initiated in 1947 at the Railway Sports Club in Białystok. With the advent of successes and their promotion in the local press, activists of the Voivodeship Council of the Rural Sports Teams Association became interested in this discipline. With its organizational and financial support, seven years later the first Rural Sports Team Centre (LZS) with a wrestling section was established in the Choroszcz Commune. In the following years, other centers were founded – Rural Sports Clubs Starosielce, “Promień” Mońki, “Narew” Łomża, “Warmia” Grajewo. Their graduates successfully represented the region in numerous national competitions and international tournaments. They also competed in the European Championships. Ryszard Grzegorzewski was the first to receive this honor in 1970, fighting on the wrestling mats in Husqvarna (Sweden). Athletes from Podlasie also tried their hand at: Oulu (Finland, 1978); Łódź (Poland, 1984); Bologna (Italy, 1985); Malmö (Sweden, 1986) and Wałbrzych (Poland, 1988). Three LZS representatives also competed in the world championships: Wiesław Joszczyk – Haparanda (Sweden, 1979); Zbigniew Kuźnicki – Schifferstadt (Germany, 1986); Krzysztof Czyżewski – Budapest (Hungary, 1989). A few competitors also went down in the Olympic Games history. Among the leading training centers was LKS Starosielce, which after organizational changes, had been functioning for several years as the Voivodeship Rural Sports Club “Podlasie” Białystok.

Keywords: Rural Sports Teams, Podlasie, wrestling, tournaments, championships.

* <https://orcid.org/0000-0003-1578-3119>; dr hab.; Wyższa Szkoła Administracji w Bielsku-Białej, Wydział Nauk Społecznych; e-mail: zbigniew-wojcik@o2.pl; (autor korespondencyjny)

** <https://orcid.org/0000-0001-7970-8076>; dr hab. prof. US; Uniwersytet Szczeciński, Wydział Kultury Fizycznej i Zdrowia, Instytut Nauk o Kulturze Fizycznej; e-mail: renata.urban@usz.edu.pl

Streszczenie

Uprawianie zapasów na Podlasiu zainicjowano w 1947 roku w Kolejowym Klubie Sportowym w Białymstoku. Wraz z pojawieniem się sukcesów i ich promocją w lokalnej prasie dyscypliną tą zainteresowali się działacze Rady Wojewódzkiej Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Przy jej wsparciu organizacyjno-finansowym siedem lat później w gminie Choroszcz utworzono pierwsze koło Ludowych Zespołów Sportowych z sekcją zapaśniczą. W kolejnych latach zawiązywały się następne ośrodki: Starosielce, „Promień” Mońki, „Narew” Łomża, „Warmia” Grajewo. Ich wychowankowie z powodzeniem reprezentowali region w licznych zawodach ogólnopolskich i turniejach międzynarodowych. Startowali także w mistrzostwach Europy. Jako pierwszy zaszczytu tego doświadczył w 1970 roku Ryszard Grzegorzewski, walcząc na zapaśniczych matach w Husqvarnie (Szwecja). Sportowcy z Podlasia próbowali swych sił także w Oulu (Finlandia, 1978); Łodzi (Polska, 1984); Bolonii (Włochy, 1985); Malmö (Szwecja, 1986) i Wałbrzychu (Polska, 1988). Trzech reprezentantów LZS wystąpiło także w mistrzostwach świata: Wiesław Joszczyk – Haparanda (Szwecja, 1979); Zbigniew Kuźnicki – Schifferstadt (Niemcy, 1986); Krzysztof Czyżewski – Budapeszt (Węgry, 1989). Nieliczni zapisali się także w historii igrzysk olimpijskich. Do wiodących ośrodków szkoleniowych należał LKS Starosielce, który po przemianach organizacyjnych przez wiele lat funkcjonował jako Wojewódzki Ludowy Klub Sportowy „Podlasie” Białystok.

Słowa kluczowe: Ludowe Zespoły Sportowe, Podlasie, zapasy, turnieje, mistrzostwa.

Wprowadzenie

Jednym z pierwszych teoretyków, który odniósł się do zagadnień sportu zapaśniczego w badanym okresie, był kapitan Ludowego Wojska Polskiego Władysław Wiro-Kiro. W 1948 roku wydał książkę *Zapasy i samoobrona dla hufców Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”*¹, ale jak wskazuje tytuł, były to zalecenia o charakterze instruktażowym ukierunkowane na potrzeby organizacji paramilitarnej. Literaturę przedmiotu lat powojennych zdominowało opracowanie Witolda Nowakowskiego i Józefa Grotkowskiego z 1955 roku pt. *Zapasy klasyczne*². Dziewięć lat później na rynku wydawniczym ukazała się kolejna pozycja poświęcona tej dyscyplinie sportu pt. *Władysław Pytlasiński i jego trening zapaśniczy*³. Natomiast w 1976 roku, w ramach serii Biblioteki Szkolnego Klubu Sportowego Zygmunt Dmowski wraz z Jackiem Skubisem wydali książkę pt. *Zapasy. Judo*⁴. Kilka lat później (1981), wykorzystując doświadczenia ze współpracy z Międzynarodową Federacją Zapaśniczą i pracy w charakterze arbitra na trzech kolejnych igrzyskach olimpijskich (Monachium 1972, Montreal 1976, Moskwa 1980), Z. Dmowski napisał kolejną książkę pt. *I ty zostaniesz olimpijczykiem. Zapasy*⁵. Okre-

¹ W. Wiro-Kiro, *Zapasy i samoobrona dla hufców Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”*, Warszawa 1948.

² W. Nowakowski, J. Grotkowski, *Zapasy klasyczne*, Warszawa 1955.

³ C. Borejsza, *Władysław Pytlasiński i jego trening zapaśniczy*, Warszawa 1964.

⁴ Z. Dmowski, J. Skubis, *Zapasy. Judo*, Warszawa 1976.

⁵ Z. Dmowski, *I ty zostaniesz olimpijczykiem. Zapasy*, Warszawa 1981.

sowo swoimi doświadczeniami z pracy trenerskiej dzielił się znany powszechnie w środowisku zapasniczym Janusz Tracewski. W latach siedemdziesiątych XX wieku opracował i zaprezentował szereg tematycznych materiałów szkoleniowych, jak np. *Zestaw prób sprawności ogólnej i specjalnej* oraz cieszący się dużą popularnością poradnik *Zapasy dla ciebie*⁶. Jego dziełem było również 16 filmów szkoleniowych traktujących o tej dyscyplinie sportu⁷. W latach późniejszych wydał dwie książki: *Zapasy, w drodze do mistrzostwa*⁸ oraz *Polska szkoła zapasów*⁹. Wspomniane pozycje zaliczane są do specjalistycznych opracowań związanych z doświadczeniami autora z prowadzeniem reprezentacji Polski.

Wspomnieć należy o zeszytach wydawanych przez Polski Związek Zapasniczy, w których jego etatowi pracownicy, trenerzy, a okresowo także naukowcy publikowali na potrzeby środowiska interesujące materiały szkoleniowe. Ich autorami byli m.in.: Krystyna Anioł-Strzyżewska, Andrzej Głaz, Lech Krzysztof, Ryszard Klimas, Jerzy Lipski, Stanisław Lis, Eugeniusz Najmark, Włodzimierz Starosta, Andrzej Wojda. Należy podkreślić, że w określonej cezurze czasowej związanej z niniejszym tematem ukazało się kilka szczególnie cennych artykułów i monografii naukowych, autorstwa byłego zawodnika, trenera i późniejszego wykładowcy Zamiejscowego Wydziału Wychowania Fizycznego poznańskiej AWF w Gorzowie Wlkp., a ostatnio Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku – Piotra Godlewskiego. Z bogatego dorobku tego autora na uwagę zasługują m.in.: *Rozwój organizacyjny sportu zapasniczego w pierwszych latach Polski Ludowej*¹⁰; *Cyganiewicz, Szczurbiński a sprawa Polonii argentyńskiej w latach 1933–1935*¹¹; *Zarys dziejów polskiego zapasnictwa profesjonalnego*¹² oraz *Emigracja zarobkowa zapasników i bokserów polskich przed 1939 rokiem*¹³. W opracowaniach tych autor prezentuje zapasnictwo z historycznego punktu widzenia, szczególnie przydatnego dla niniejszej publikacji¹⁴.

Przy omawianiu dostępnych źródeł i materiałów należy wspomnieć także o tytułach periodyków, które podejmowały problematykę rozwoju sportu wiej-

⁶ J. Tracewski, *Zapasy dla ciebie*, Warszawa 1979.

⁷ J. Chełmecki, A. Głaz, J. Lipski, *Historia polskich zapasów 1922–2012*, Warszawa 2012, s. 334.

⁸ J. Tracewski, *Zapasy, w drodze do mistrzostwa*, Warszawa 2010.

⁹ Tenże, *Polska szkoła zapasów*, Warszawa 2017.

¹⁰ P. Godlewski, *Rozwój organizacyjny sportu zapasniczego w pierwszych latach Polski Ludowej*, monografia nr 235, AWF, Poznań 1987.

¹¹ Tenże, *Cyganiewicz, Szczurbiński a sprawa Polonii argentyńskiej w latach 1933–1935*, monografia nr 239, AWF, Poznań 1987.

¹² Tenże, *Zarys dziejów polskiego zapasnictwa profesjonalnego*, Gorzów Wlkp. 1988.

¹³ Tenże, *Emigracja zarobkowa zapasników i bokserów polskich przed 1939 rokiem*, monografia nr 264, AWF, Poznań 1989.

¹⁴ Wspomnieć należy, że P. Godlewski w 1987 roku opublikował jeszcze dwa opracowania pt. *Aktualne problemy badań w zapasach*, Warszawa 1987 oraz *Mini-zapasy w czasopiśmie „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna”* 1987, nr 8. Odnosiły się one do prognozowania, doboru i selekcji, odnowy biologicznej oraz aspektów fizjologicznych sportu zapasniczego.

skiego w skali ogólnopolskiej. W 1953 roku pojawił się „Przegląd Sportowy” jako oficjalny organ prasowy Głównego Komitetu Kultury Fizycznej (GKKF) oraz Rady Głównej Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Po reorganizacji, w latach 1956–1964 ukazywał się jako miesięcznik (później dwutygodnik) pod nazwą „W Naszych LZS-ach”, następnie w latach 1965–1968 jako pismo pod nazwą „W Barwach LZS”, a w latach 1968–1989 jako „Wiadomości Sportowe”. Niezależnie od tytułu i częstotliwości ukazywania się zawsze były to czasopisma, które relacjonowały rozwój sportu wiejskiego we wszystkich województwach i regionach kraju, także na Podlasiu.

Jednakże w żadnym z wyżej wymienionych opracowań ich autorzy nie nawiązują do sportu młodzieżowego uprawianego w środowisku wiejskim. Dopiero w 2021 roku Z. Wójcik, w monografii pt. *Sport zapaśniczy w Polsce północno-wschodniej jako czynnik aktywizacji społecznej i młodzieży szkolnej 1945–1989. Studium historyczno-pedagogiczne*¹⁵, podjął próbę odniesienia się do tych zagadnień. Dlatego zainteresowanie autorów niniejszego opracowania przedmiotowym tematem wydaje się w pełni uzasadnione, zwłaszcza że w prezentowanym artykule wykorzystano nowe źródła¹⁶, a całość narracji zaprezentowano z uwzględnieniem procesu rozwoju sportu w klubach i kołach Ludowych Zespołów Sportowych w Polsce, a zwłaszcza na Podlasiu.

Należy podkreślić, że po zakończeniu II wojny światowej ruch sportowy w środowisku wiejskim został zainicjowany bardzo szybko. Jeszcze w 1945 roku na ziemiach wschodnich i na Pomorzu organizowano rozgrywki w piłkę nożną¹⁷. Nie ulega jednak wątpliwości, że miały one charakter spontaniczny i nie były ujęte w ramy instytucjonalne. Aktywność w tym zakresie, obejmującą obszar całego kraju, zapoczątkowali w 1946 roku działacze Związku Samopomocy Chłopskiej. Mimo że większość badaczy zajmujących się wiejską kulturą fizyczną za pierwsze koło sportowe na polskiej wsi uznała koło LZS w Czarnowasach na Opolszczyźnie, to w niektórych czasopismach pojawiła się informacja o pierwszeństwie w tych działaniach zespołu sportowego utworzonego na początku 1946 roku w Złotnikach Kujawskich (w powiecie inowrocławskim)¹⁸.

Podstawą aktywności sportowej była podjęta 10 marca uchwała, na mocy której rozpoczęto w Polsce akcję programowo-organizacyjną w zakresie upo-

¹⁵ Z. Wójcik, *Sport zapaśniczy w Polsce północno-wschodniej jako czynnik aktywizacji społecznej i młodzieży szkolnej 1945–1989. Studium historyczno-pedagogiczne*, Poznań 2021.

¹⁶ Archiwum Akt Nowych, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki, sygn. 1/527, Założenia regulaminu współzawodnictwa w ruchu spartakiadowym w latach 1967–1971; E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Zarys dziejów sportu i turystyki w działalności Śląskiego Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe (1946–2021)*, Białystok 2023; R. Szubert, *Piśmiennictwo do dziejów sportu i turystyki w środowisku wiejskim w Polsce w latach 1944–1975*, [w:] „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2015, nr 1 (25), s. 19–26; artykuły w prasie: „W Barwach LZS” 1965; „W Naszych LZS-ach” 1956; „Wiadomości Sportowe” 1967, 1969, 1975.

¹⁷ *Oldboje wiejskiego sportu*, „W Barwach LZS” 1965 (z dn. 4.05.), s. 2.

¹⁸ „Wiadomości Sportowe” 1969 (z dn. 21.01.), s. 2.

wszechniania wychowania fizycznego na wsi¹⁹. Aby zainspirować mieszkańców i przybliżyć stosowne procedury, wydano specjalistyczny poradnik pt. *Akcja usportowienia wsi*. Zaprezentowano w nim sposoby organizacji imprez, rejestracji samorzutnie powstających ludowych zespołów sportowych oraz możliwości kształcenia przyszłych kadr. Dopiero od 1948 roku kultura fizyczna została ujęta w strukturach państwowych poprzez utworzenie Rad Sportu Wiejskiego, a później (1952) ogólnokrajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe²⁰. Prężnie rozwijający się w kolejnych latach ruch stworzył możliwości realizacji ambitnych zamierzeń wielu utalentowanym zawodnikom, nie tylko na arenie ogólnopolskiej, lecz także międzynarodowej, w tym olimpijskiej. Pionierem był wychowanek Ludowego Klubu Sportowego „Szczyrk” Antoni Wieczorek, olimpijczyk w skokach narciarskich (Oslo, 1952)²¹. Natomiast pierwszy medal olimpijski (złoty) w historii sportu wiejskiego wywalczył w podnoszeniu ciężarów Ireneusz Paliński z LZS „Mazovia” Ciechanów (Rzym, 1960). Proces upowszechnienia sportu w środowisku wiejskim przebiegał podobnie na całym obszarze Polski, a zapaśnictwo na Podlasiu wypromował Antoni Dąbrowski – uczeń Władysława Pytlańskiego. W czasach Polski Ludowej nie reprezentował on jednak LZS. Jako przedwojenny atleta już w 1947 roku, przy wsparciu Związku Zawodowego Kolejarzy, zorganizował branżowy Kolejowy Klub Sportowy z sekcją ciężkiej atletyki (podnoszenie ciężarów, zapasy)²². Trzy lata później pionierzy ciężkiej atletyki w Białymstoku zorganizowali pierwsze mistrzostwa Polski Zrzeszenia Sportowego „Kolejarz” (1950). Do stolicy województwa przybyły wówczas kolejowe reprezentacje Krakowa, Opola i Torunia. Jednakże z uwagi na niski jeszcze poziom wyszkolenia, gospodarze w klasyfikacji drużynowej zajęli w zapasach czwarte – ostatnie – miejsce. Odnotować jednak należy, że technicznym wyszkoleniem wyróżniał się spokrewniony z trenerem Jan Dąbrowski, który zasłużenie zdobył w wadze półśredniej tytuł wicemistrza w zapasach i podnoszeniu ciężarów. Jeszcze większą niespodziankę sprawił Antoni Danieluk, który w podnoszeniu ciężarów, wadze średniej, wywalczył tytuł mistrzowski²³. Rezultaty te okazały się źródłem dobrej promocji ciężkiej atletyki nie tylko w regionie. Na początku lat pięćdziesiątych minionego wieku z doświadczeń białostockich korzystali także działacze Wojewódzkiego Urzędu Kultury Fizycznej w Olsztynie²⁴.

¹⁹ E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, dz. cyt., s. 33.

²⁰ R. Szubert, dz. cyt., s. 19.

²¹ E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, dz. cyt., s. 43.

²² H. Bratkowski, *Przecież nie zmarnowałem życia*, „Sport dla Wszystkich” 1957, nr 2, s. 35; W. Kierdelewicz, *Rozwój zapaśnictwa w Białymstoku w latach 1926–1991*, [praca dyplomowa], Gorzów Wlkp. 1991, s. 12; J. Górko, *Sprintem przez historię. Z dziejów sportu w regionie północno-wschodnim*, Białystok 1996, s. 323.

²³ *Z działalności sekcji atletycznej ZS Kolejarz. Umasowić sport atletyczny w naszym województwie*, „Gazeta Białostocka” 1952, nr 84, s. 6.

²⁴ Z. Wójcik, *Sport zapaśniczy w Zrzeszeniu Ludowe Zespoły Sportowe na Warmii i Mazurach (1964–1975)*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2022, t. 5, nr 1, s. 56.

Władze Zrzeszenia LZS zabiegały o szerokie upowszechnienie aktywności fizycznej i z tego powodu często inicjowały konkursy, w których mogli uczestniczyć wszyscy mieszkańcy wsi, niekoniecznie ze specjalistycznym przygotowaniem sportowym. Do takich należał np. „Konkurs Siłacza Wiejskiego”. W 1955 roku współzawodniczyło w nim 15 tys. mieszkańców wsi. Zgodnie z regulaminem uczestników dzielono na trzy kategorie wagowe – lekką, średnią oraz ciężką. Waga sztangielki lub odważnika wynosiła 17,5 kg dla juniorów oraz 25 kg dla seniorów. Rywalizacja polegała na podnoszeniu ciężarka prawą i lewą ręką, a o zwycięstwie i kolejności miejsc decydowała suma podniesień ciężarka jedną i drugą ręką. Osiągnięcia w tego rodzaju zawodach niejednokrotnie stawały się swego rodzaju kwalifikacją do poszczególnych dyscyplin sportowych, także do zapasów²⁵.

Spontanicznie zainicjowany ruch sportowy dynamicznie się rozwijał, a dowodem tego był m.in. udział Mirosława Dąbrowskiego w mistrzostwach świata federacji klubów kolejowych (1957). Ponadto w tym samym okresie aż sześciu zapaśników walczyło w Szczecinie w mistrzostwach Polski²⁶. Przedwczesna śmierć Antoniego Dąbrowskiego (1959), zasłużonego dla Podlasia szkoleniowca, i brak równie energicznego następcy stały się główną przyczyną rozwiązania sekcji ciężkoatletycznej²⁷. Dyscyplina ta na terenie ówczesnego województwa białostockiego miała już wielu zwolenników, lecz w środowisku sportowym nie znalazł się charyzmatyczny promotor, który doprowadziłby do jej dalszego upowszechnienia.

Metody i problemy badawcze

Głównym celem pracy było przedstawienie rozwoju sportu zapaśniczego na Podlasiu z uwzględnieniem jego wszechstronnych uwarunkowań, a także ukazanie osiągnięć zawodników reprezentujących ludowe kluby sportowe w rywalizacji ogólnopolskiej oraz międzynarodowej. W przygotowaniu niniejszego opracowania wykorzystano materiały z zasobów archiwów państwowych w Warszawie i Białymstoku, składnic akt Zrzeszenia LZS, zbiorów biblioteki Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, prasy centralnej i lokalnej oraz literatury dotyczącej sportu zapaśniczego w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Przydatne okazały się też studia tematyczne – niepublikowane prace dyplomowe korelujące z obranym tematem. Zebrany materiał dotyczył młodzieży, głównie juniorów młodszych i juniorów, a opracowano go metodami analizy i syntezy źródeł

²⁵ „W Naszych LZS-ach” 1956, nr 4, s. 3.

²⁶ W. Kierdelewicz, dz. cyt., s. 15; R. Kwasiborski, *Geneza i rozwój sportu zapaśniczego na Ziemi Białostockiej*, [praca magisterska], Warszawa 2006, s. 30.

²⁷ W. Kierdelewicz, dz. cyt., s. 16.

historycznych, indukcji, dedukcji oraz metodą porównawczą. Autorzy sformułowali następujące problemy badawcze:

1. W jakich okolicznościach zainicjowano rozwój sportu zapaśniczego na Podlasiu?
2. Kiedy sportem zapaśniczym zainteresowali się działacze LZS?
3. Jakie sukcesy odnosili zapaśnicy stylu klasycznego z podlaskich kół i klubów LZS na arenie międzynarodowej?

Wyniki i dyskusja

W 1964 roku do powojennych tradycji nawiązał były wicemistrz Polski Zrzeszenia Sportowego „Kolejarz” Henryk Dąbrowski. Korzystając z organizacyjnego i finansowego wsparcia Rady Wojewódzkiej Zrzeszenia LZS w Białymstoku, zawiązał w Choroszcy nową sekcję zapaśniczą. Od początku uprawiano wyłącznie styl klasyczny, który następnie upowszechnił się w powstających kołach i klubach LZS. Treningi odbywały się w sali gimnastycznej miejscowej Szkoły Podstawowej przy ulicy H. Sienkiewicza 29. Na jednym z zebrań poprzedzających powołanie sekcji, zainteresowana uczestnictwem w szkoleniu zapaśniczym młodzież nadała powstałemu klubowi nazwę „Gryf”²⁸. Treningi były wówczas dużym wydarzeniem w codziennym funkcjonowaniu placówki oświatowej i budziły zaciekawienie nawet wśród młodzieży mało zainteresowanej sportem. Niejednokrotnie do sali gimnastycznej zaglądała też męska część grona pedagogicznego. Prowadzone przez H. Dąbrowskiego zajęcia skutkowały systematycznym sportowym rozwojem ćwiczących²⁹. Szkoleniowiec „Gryfa” poszukiwał skutecznego sposobu do jeszcze większego rozpropagowania sportu zapaśniczego na Podlasiu. Koncepcja ta spotkała się z życzliwym wsparciem kierownika Wydziału Wyszkołeni Polskiego Związku Zapaśniczego (PZZ) Zygmunta Dmowskiego. Z jego inicjatywy w 1965 roku rozegrano w Białymstoku – cieszący się już dużym prestiżem i popularnością – VIII Międzynarodowy Turniej im. Władysława Pytlańskiego. Z tego powodu hala sportowa przy ulicy Jurowieckiej w dniach 22–23 maja zappełniła się kompletem publiczności³⁰.

Na te zawody Wojewódzki Ośrodek Sportu, Turystyki i Wypoczynku prowadził sprzedaż biletów wstępu³¹. W rywalizacji uczestniczyło 30 reprezen-

²⁸ R. Kwasiborski, *Geneza i rozwój sportu...*, s. 32.

²⁹ J. Górko, dz. cyt., s. 323.

³⁰ Wywiad z Jackiem Romanowskim, obserwatorem turnieju, byłym zawodnikiem białostockich klubów, trenerem WLKS „Podlasie” Białystok i sędzią zapaśniczym z dnia 26.11.2018 roku; zapis w posiadaniu autorów; *Idziemy na turniej zapaśniczy im. Pytlańskiego*, „Gazeta Białostocka” 1965, nr 118, s. 2; *Na matach hali Jagiellonii o paszporty do Finlandii*, „Gazeta Białostocka” 1965, nr 120, s. 2.

³¹ *W hali Jagiellonii najlepsi zapaśnicy świata*, „Gazeta Białostocka” 1965, nr 118, s. 2.

tantów z pięciu państw, tj. Bułgarii, Czechosłowacji, Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Szwecji i Związku Radzieckiego, oraz 24 zawodników z Polski. Wspomniany turniej był ostatnim sprawdzianem przed zbliżającymi się mistrzostwami świata w Finlandii. Poszczególne pojedynki miały niezwykle atrakcyjny przebieg, ponieważ niemal w każdej kategorii wagowej walczyli reprezentanci ekip zagranicznych. W ocenie Z. Dmowskiego najefektowniej zaprezentował się Szwed Sten Svensson, który w Białymstoku okazał się niepokonany. Spośród Polaków wyróżniali się: Stefan Hajduk, Bernard Knitter i Wojciech Granat, a z młodszej generacji – Piotr Starzyński i Bogdan Miecznik. Nie byli to jednak sportowcy z Podlasia.

Dwa miesiące później odbyły się w mieście podobne zawody, lecz w stylu wolnym³². Przebywająca w Polsce młodzieżowa reprezentacja stanu Oregon (USA) rozegrała z drużyną narodową drugi z rzędu turniej. Po przykrej porażce gospodarzy w Szczecinie, 25 lipca 1965 roku spodziewano się na Podlasiu udanego rewanżu³³. Drużynę gości stanowili uczniowie szkół średnich. Z grona Polaków najładniejszy pojedynek stoczył Tadeusz Godyń. Walczył dwukrotnie. W pierwszym występie na macie wygrał z Borcherssem, a w drugim dniu położył na łopatki Williamsa. Walczył agresywnie i mądrze taktycznie. Jego zwycięstwa były miłą niespodzianką. Spośród Amerykanów dużą sympatię publiczności zdobył najmłodszy z nich, 15-letni Dove Thomas, który dzielnie bronił się w walce z doświadczonym Pawłem Łukaszewiczem³⁴. Zwycięstwo gości nie podlegało jednak dyskusji. Pokonali oni Polaków w stosunku 5,5:3,5³⁵. Pojedynki były na wysokim poziomie, a publiczność opuszczała zawody wyraźnie zadowolona. Wspomniane wydarzenia spełniły oczekiwania białostockich działaczy, a ich społeczna praca, sportowa pasja i zaangażowanie zostały docenione. W drugiej połowie 1965 roku reaktywowano, powołany przed siedmioma laty, Okręgowy Związek Zapaśniczy (OZZ). Nowy zarząd wkrótce po ukonstytuowaniu zainicjował organizację drużynowych rozgrywek ligi okręgowej, a rywalizacja w niej miała podnieść poziom wyszkolenia w regionie. Dzięki temu, jednemu z zapaśników „Gryfa” – po dwóch latach przygotowań – udało się zakwalifikować (1966) do mistrzostw Polski LZS, rozgrywanych w Wacynie k. Radomia³⁶. Reprezentujący Choroszcz Arkadiusz Kapliński wywalczył

³² J. Wołosik, *Sportowe kalendarium północno-wschodniej Polski*, Białystok 2004, s. 177; *Zapaśnicy Polski i USA na macie w hali Jagiellonii*, „Gazeta Białostocka” 1965, nr 174, s. 4.

³³ *Zapaśnicy Polski i USA na macie...*, s. 4.

³⁴ Rezultaty białostockiego turnieju w poszczególnych wagach przedstawiały się następująco: kogucia – Williams pokonał Rybarczyka, piórkowa – Borchers przegrał z Godyniem, lekka – Szmith wygrał z Pajakiem, półciężka – Levis wypunktował Bartkowiaka, musza – Thomas przegrał z Łukaszewiczem, piórkowa – Wilian uległ Godyniowi, lekka – Szmith wygrał z Kwiatkowskim, półciężka – Jesz wygrał z Bocheńskim; zob. *Młodzi zapaśnicy z Oregonu podobali się w Białymstoku*, „Gazeta Białostocka” 1965, nr 175, s. 6.

³⁵ J. Górko, dz. cyt., s. 324; *Zapaśnicy Polski i USA...*, s. 4.

³⁶ Archiwum Podlaskiego Zrzeszenia LZS w Białymstoku, *Monografia LKS „Promień” Mońki* [maszynopis], s. 28.

w tych zawodach czwarte miejsce. Perspektywa dalszego rozwoju kształtowała się już znacznie lepiej. Celem prowadzonego współzawodnictwa była dalsza popularyzacja sportu zapasniczego, a jej efektem utworzenie podobnej sekcji w kole LZS Starosielce. Dużym wyzwaniem dla zapasników z Podlasia były zawsze mistrzostwa Polski LZS. W 1967 roku odbyły się one w Krotoszynie. W rywalizacji na tym poziomie sekcję z Choroszczy reprezentował klubowy kolega A. Kaplińskiego – Wojciech Kranc, który wywalczył pierwszy (brązowy) medal³⁷. Mimo niewątpliwego sukcesu zapasnicy z miejscowego koła nie zaistnieli we współzawodnictwie międzynarodowym, ale swoją aktywnością przyczynili się do podtrzymania tradycji zapoczątkowanych w 1947 roku w Kolejowym Klubie Sportowym³⁸.

W połowie lat sześćdziesiątych XX wieku zapasnictwem zainteresowała się młodzież z przedmieść Białegostoku. Przy organizacyjnej pomocy Rady Wojewódzkiej LZS powołano Dzielnicowy Międzyzakładowy Ludowy Klub Sportowy (DMLKS) Starosielce³⁹. Jego siedziba mieściła się przy ulicy Elewatorskiej 13. W przeszłości miejscowość ta była samodzielnym miastem, które do stolicy województwa włączono w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych minionego wieku. Zajęcia odbywały się w hali Klubu Sportowego „Budowlani” (późniejsza „Jagiellonia”). Tam przygotowywano się m.in. do mistrzostw Polski Zrzeszenia LZS i wielu innych zawodów. PZZ – mając na uwadze znaczne ożywienie zapasnictwa na Podlasiu – powierzył zarządowi OZZ organizację mistrzostw Polski juniorów w stylu klasycznym. Rozegrano je w Białymstoku w lutym 1967 roku⁴⁰.

W niespełna trzyletnim okresie swojego istnienia jako DMLKS Starosielce, klub zdołał zaznaczyć swoją obecność w ogólnopolskim współzawodnictwie w zapasach w stylu klasycznym, a jego reprezentanci odnosili sukcesy w rywalizacji LZS. Przykładowo w mistrzostwach zrzeszenia w zapasach klasycznych, które odbyły się w dniach 5–7 maja 1967 roku w Elblągu – mimo ogólnie niezbyt wysokiego poziomu sportowego – reprezentanci Podlasia osiągnęli kilka wartościowych wyników. W wadze półśredniej Świętochowski wywalczył złoty medal, w wadze koguciej Hajduczenia zdobył brązowy medal, a w wadze średniej Romanowski zajął VI miejsce. W klasyfikacji drużynowej zarówno klub Starosielce, jak i województwo białostockie uplasowały się wówczas na IV miejscu⁴¹.

W 1968 roku DMLKS Starosielce przekształcił się w Ludowy Klub Sportowy „Podlasiak”⁴² i wkrótce po tym wydarzeniu, w dniach 18–19 maja, rozegrano

³⁷ W. Kierdelewicz, dz. cyt., s. 18.

³⁸ H. Bratkowski, dz. cyt., s. 35.

³⁹ Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej APB), Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej (dalej ZA PWRN) nr 149, Rejestr stowarzyszeń i związków z lat 1950–1973, sygn. 579, k. 172–173.

⁴⁰ J. Wołosik, dz. cyt., s. 73.

⁴¹ W. Wiechowski, *Staby poziom w mistrzostwach „klasyków”*, „Wiadomości Sportowe” 1967, nr 19 (z dn. 9.05), s. 3.

⁴² W. Kierdelewicz, dz. cyt., s. 19.

w Białymstoku kolejny turniej w międzynarodowej obsadzie. Tym razem gościła w mieście I i II reprezentacja Polski Zrzeszenia LZS, drużyna podobnego stowarzyszenia z ówczesnego Związku Radzieckiego – Jöud Estonia, oraz kadra województwa białostockiego. Łącznie było to 37 zawodników, w tym aż pięciu mistrzów sportu ZSRR⁴³. W barwach I reprezentacji LZS po raz pierwszy wystąpiło trzech zapaśników z Podlasia: Ryszard Grzegorzewski, Władysław Świętochowski oraz Lech Rekuć. Najlepiej zaprezentował się pierwszy z wymienionych, reprezentujący podsekcję „Podlasiaka” funkcjonującą w Państwowym Technikum Melioracji Wodnych. W kategorii wagowej 48 kg wywalczył on drugie miejsce⁴⁴. Po trzech błyskotliwych zwycięstwach przegrał w finale z ówczesnym mistrzem kraju Grzenkowiczem przez położenie na łopatki. W zawodach tych dominowali Estończycy, którzy zwyciężyli w sześciu kategoriach wagowych (na osiem rozegranych). Mecz zapaśniczy tym razem cieszył się umiarkowanym zainteresowaniem, a funkcję sędziego głównego sprawował miejscowy szkoleniowiec Jerzy Dąbrowski⁴⁵. W kolejnych latach nawiązano także kontakty z zapaśniczym środowiskiem Kowna i Grodna⁴⁶.

W 1968 roku wspomniany Grzegorzewski zdobył dla „Podlasiaka” tytuł mistrza Polski w kategorii juniorów młodszych i powołany został do kadry narodowej. To był pierwszy tak znaczący sukces, zarówno tego zawodnika, jak i regionu. Dlatego stał się on liderem w rywalizacji II-ligowej. Jednak w historycznym debiucie klub, który reprezentował, przegrał mecz z „Olimpią” Warszawa w stosunku 2,25:7,25. Natomiast Grzegorzewski nie dał się pokonać swojemu przeciwnikowi w wadze do 48 kilogramów. We wrześniu tego roku uczestniczył wraz z reprezentacją województwa w I OSM we Wrocławiu. W założeniach władz najzdolniejsi uczestnicy spartakiad mieli stanowić w przyszłości trzon kadry narodowej i olimpijskiej⁴⁷. Jak przysłało na reprezentanta Polski, nie zawiódł podlaskich sympatyków zapasów i ze stolicy Dolnego Śląska powrócił ze srebrnym medalem⁴⁸. Sukcesy Grzegorzewskiego doceniła sportowa społeczność Białegostoku. W roku następnym sklasyfikowano go na czwartym miejscu w plebiscycie na najlepszego/najpopularniejszego zawodnika regionu. Jak się szybko okazało, sympatycy sportu wykazali się dużą przewidywalnością. W roku 1970 Grzegorzewski wraz z Piotrem Fidziukiewiczem startowali w Katowicach w Międzynarodowym

⁴³ 5 mistrzów sportu ZSRR na białostockiej macie, „Gazeta Białostocka” 1968, nr 119, s. 6.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Legitymacja sędziowska Jerzego Dąbrowskiego, tabela: sędziowanie zawodów, zapis: „Międzynarodowy Turniej Zapaśniczy Jöud Estonia – reprezentacja Polski LZS, Białystok, dnia 18–19 maja 1968”, poz. 24.

⁴⁶ Białystok – Kowno. O rewanżowych walkach zapaśników i dżudoków, „Gazeta Białostocka” 1971, nr 351–352, s. 2; Legitymacja sędziowska Jerzego Dąbrowskiego..., poz. 81.

⁴⁷ Archiwum Akt Nowych, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki, sygn. 1/527, Założenia regulaminu współzawodnictwa w ruchu spartakiadowym w latach 1967–1971.

⁴⁸ Srebrny medal Grzegorzewskiego, „Gazeta Białostocka” 1969, nr 212, s. 2.

Memoriale im. Pawła Jasińskiego, a pierwszy z wymienionych w kategorii wagowej 52 kg wywalczył wówczas brązowy medal⁴⁹.

Zapaśnicy „Podlasiaka” nadal z powodzeniem uczestniczyli także w zawodach ogólnopolskich. W 1970 roku juniorzy wywodzący się z przyszkolnych kół LZS rywalizowali w mistrzostwach Polski w Przemyślu. Dzięki temu harmonijnie rozwijał się talent lidera drużyny R. Grzegorzewskiego. Zwrócił na to uwagę trener reprezentacji Polski Marek Cieślak i powołał go do kadry narodowej na mistrzostwa Europy juniorów w Husqvarnie (Szwecja). Skandynawia okazała się bardzo szczęśliwa. Wtedy to, obok wychowanka „Podlasiaka”, w barwach Polski wystąpili bardzo utalentowani zawodnicy. Wywodzili się z klubów Mazowsza, Śląska i Podkarpacia. U progu wielkiej kariery był wówczas – późniejszy medalista olimpijski – Andrzej Supron (RKS „Elektryczność” Warszawa). Nie zawiódł on nadziei szkoleniowców i sympatyków zapasów, gdyż w mistrzostwach nie miał sobie równych. Medale srebrny i brązowy wywalczyli ponadto Czesław Stanjek (RKS „Siła” Mysłowice) oraz Marek Młynarczyk (KS „Stal” Rzeszów)⁵⁰. W tak silnej polskiej drużynie walczył Grzegorzewski. Jednak jego debiut w zawodach tej rangi nie należał do szczególnie udanych. W kategorii wagowej 52 kg sklasyfikowany został na siódmym miejscu⁵¹. Miał on dużą szansę na zdobycie medalu, ale zajęcie lepszej lokaty utrudniała kontuzja i kontrowersyjna porażka z zawodnikiem ZSRR⁵². W mistrzostwach Europy juniorów sportowcy z Podlasia startowali jeszcze kilkakrotnie, o czym będzie mowa w dalszej części. Natomiast zapaśnicy walczący w kategorii seniorów szczytu tego dostąpili tylko dwa razy. Kwalifikacje do mistrzostw kontynentu wywalczył utytułowany Jerzy Choromański, ale był już wtedy zawodnikiem GKS Katowice⁵³. W mistrzostwach świata z grona seniorów w badanym okresie nie uczestniczył nikt!

Utalentowanego juniora Grzegorzewskiego z Białegostoku naśladowało kilku innych zapaśników, ale największe postępy czynił wówczas Mirosław Majewski. Po sukcesie w II OSM (Katowice 1971) otrzymał nawet stypendium sportowe w kwocie 800 złotych. Sportowa nagroda zbliżona była do miesięcznych poborów jego matki⁵⁴. Klub miał wówczas dobre perspektywy rozwoju. W 1972 roku białostoccy zapaśnicy awansowali do I ligi młodzieżowej. Działacze zainspirowani sukcesami podopiecznych – w porozumieniu z sympatykami lekkiej atle-

⁴⁹ Kolejny sukces R. Grzegorzewskiego, „Gazeta Białostocka” 1970, nr 332, s. 6.

⁵⁰ J. Chełmecki, A. Głaz, J. Lipski, dz. cyt., s. 104.

⁵¹ G. Zańko, dz. cyt., s. 273.

⁵² J. Górko, dz. cyt., s. 324; W. Kierdelewicz, dz. cyt., s. 19.

⁵³ J. Choromański w mistrzostwach Europy seniorów walczył po raz pierwszy w 1982 roku w Warnie (Bułgaria) i dwa lata później w Budapeszcie (Węgry). W kategorii wagowej 100 kg zajął odpowiednio IV i VIII miejsce; zob. G. Zańko, *Historia zapasnictwa podlaskiego 1926–2016*, Szczecin 2018, s. 273.

⁵⁴ Wywiad z M. Majewskim z dnia 18.01.2018 roku; zapis w posiadaniu autorów.

tyki – w maju tego roku zdecydowali o przekształceniu dobrze funkcjonującego stowarzyszenia w Wojewódzki Ludowy Klub Sportowy (WLKS) „Podlasie”⁵⁵.

Nowo powstały podmiot nadal blisko współpracował z resortem rolnictwa, dlatego na Walnym Zgromadzeniu funkcję prezesa powierzono dyrektorowi Wojewódzkiego Zrzeszenia Państwowych Gospodarstw Rolnych Zbigniewowi Deneciewiczowi. Jednakże w roku igrzysk olimpijskich (1972) sympatycy sportu na Podlasiu bardziej emocjonowali się powołaniem Jerzego Melcera (piłka ręczna) do reprezentacji narodowej na Igrzyska XX Olimpiady w Monachium. Wspomniany Melcer oraz A. Zajkowski (judo) byli pierwszymi olimpijczykami w historii regionu. W badanym okresie nikt ze środowiska zapaśniczego nie dostał takiego zaszczytu⁵⁶.

Przybywało natomiast klubów sportowych prowadzących sekcje zapaśnicze. Rok po igrzyskach zawiązał się Ludowy Klub Sportowy „Narew” Łomża (1973)⁵⁷. Po reformie administracyjnej w Polsce (1975) przekształcił się w Wojewódzki Ludowy Klub Sportowy (WLKS) „Narew”. Istotnym impulsem do reorganizacji był rozegrany w mieście turniej będący eliminacjami do mistrzostw świata seniorów w stylu klasycznym. O prawo startu w Göteborgu walczyły reprezentacje Niemieckiej Republiki Demokratycznej, Węgier oraz Polski, a w narodowej drużynie wystąpił m.in. mistrz olimpijski Kazimierz Lipień⁵⁸. Wydarzenie to okazało się dobrą promocją sportu zapaśniczego w Łomży. O miejscu rozegrania zawodów zdecydował PZZ, który w podobny sposób wspierał przed laty kluby z Białegostoku. W latach późniejszych zapaśnicy „Narwi” dobrze zapisali się w historii współzawodnictwa nie tylko na arenie ogólnopolskiej, ale także międzynarodowej, o czym będzie jeszcze mowa.

W wiodącym w regionie WLKS „Podlasie” do grona najbardziej utalentowanych zawodników w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych minionego stulecia zaliczano – przywoływanego po wielokroć – R. Grzegorzewskiego i Jerzego Chormańskiego. Pierwszy z wymienionych kolejny raz uplasował się na szóstej pozycji w plebiscycie na najlepszego sportowca regionu, natomiast jego klubowy kolega – po triumfie w turnieju „Nadziei Olimpijskich” rozgrywanym w Wałbrzychu – powołany został do młodzieżowej reprezentacji Polski. Jednakże trudna sytuacja materialna jego rodziny i zapobiegliwość działaczy Śląska skutkowały wyjazdem zawodnika do lepiej zorganizowanego Górniczego Klubu Sportowego w Katowicach. Opuszczenie rodzinnego miasta przez przyszłego olimpijczyka

⁵⁵ APB, PWRN, nr zesp. 149, Rejestr stowarzyszeń i związków z lat 1950–1973, sygn. 585, k. 81–82.

⁵⁶ Dopiero 20 lat później (1992) w Igrzyskach XXV Olimpiady w Barcelonie wystąpił zapaśnik ziemi podlaskiej Jerzy Chormański (130 kg – IX miejsce). Jednak przed igrzyskami przeniósł się do GKS Katowice; zob. G. Zańko, dz. cyt., s. 74.

⁵⁷ Z. Wójcik, *Sport zapaśniczy w Polsce północno-wschodniej...*, s. 348.

⁵⁸ J. Górko, dz. cyt., s. 325.

okazało się znaczącym osłabieniem miejscowej sekcji, ale decyzja ta nie miała większego wpływu na dalszy rozwój organizacyjno-sportowy. Potwierdzeniem tego faktu były dwa medale, które zawodnicy z Podlasia zdobyli podczas rozgrywanej w regionie IV Ogólnopolskiej Spartakiady Młodzieży (1975). Cieszył zwłaszcza triumf i tytuł Mistrza Spartakiady 17-letniego Jerzego Choromańskiego w wadze do 87 kg. Nie mniej radości sprawił brązowy medal, który wywalczył Leon Kruczkowski z prowincjonalnego LZS „Promień” Mońki w wadze do 45 kg. Znaczący był także fakt powierzenia funkcji sędziego głównego – związanemu z Białymstokiem – Leonowi Głowiakowi. Przyznanie działaczom prawa do organizacji tak prestiżowej imprezy środowisko sportowe i znaczna część widzów odbierała jako wyraz uznania dla dotychczasowych osiągnięć⁵⁹. Opiekę trenerską nad zapaśnikami sprawował w tym czasie Wiesław Roszko⁶⁰.

Jeszcze w tym samym roku LZS „Promień” Mońki był także gospodarzem mistrzostw Polski juniorów starszych w zapasach w stylu wolnym. We współzawodnictwie uczestniczyło 117 zawodników reprezentujących wszystkie piony sportowe. Choć przedstawiciele miejscowego klubu nie zdobyli wówczas medali, to ta niewielka miejscowość zapisała się na kartach historii sportu wiejskiego⁶¹. Natomiast rywalizacja międzynarodowa zapaśników z Moniek ograniczała się jedynie do turniejów towarzyskich z klubami Grodna z Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Znacznie większą rolę w sportowej historii regionu odegrał powstały w 1976 roku przy Fabryce Przyrządów i Uchwytów Ponar-Biał w Białymstoku Fabryczny Klub Sportowy „Metalowiec”. Jak wskazuje nazwa, nie należał on do Wojewódzkiej Rady Zrzeszenia LZS i uprawiano w nim zapasy w stylu wolnym. Stąd też w niniejszym opracowaniu nie poświęcono mu więcej uwagi, jednak warto odnotować, że w „Metalowcu” wychowało się wielu medalistów OSM i mistrzostw Polski. Ponadto, dzięki zaangażowaniu zarządu klubu, rozegrano w stolicy województwa wiele turniejów międzynarodowych, którym z zainteresowaniem przyglądali się działacze i zapaśnicy zrzeszeni w kołach i klubach LZS. O jednym z nich, zaliczanym do „wydarzenia roku na Podlasiu”⁶² będzie mowa w dalszej części opracowania.

Wskazywało to, że sport zapaśniczy na Podlasiu miał dobre perspektywy dalszego rozwoju. Uwidocznili się to już w 1978 roku, kiedy przedstawiciel tego regionu ponownie zakwalifikował się do reprezentacji na mistrzostwa Europy juniorów. Zaszczytu tego dostąpił Wiesław Joszczyk z przywoływanego już Pań-

⁵⁹ H. Jasiak, *IV OSM w pełnym toku. Sukcesy i medale zapaśników LZS*, „Wiadomości Sportowe” 1975, nr 29 (z dn. 22.07.), s. 1–2.

⁶⁰ A. Stolarczuk, *Ruch sportowy w Mońkach*, „Wiadomości Sportowe” 1975, nr 20 (z dn. 20.05.), s. 3.

⁶¹ *Zapaśnicy – juniorzy sięgnęli po kruszec*, „Wiadomości Sportowe” 1975, nr 26 (z dn. 1.07.), s. 1.

⁶² *Arizona–Metalowiec 7:3. Ciekawe pojedynki na macie*, „Gazeta Współczesna” 1979, nr 134, s. 8.

stwowego Technikum Melioracji Wodnych w Białymstoku. W Oulu (Finlandia) uplasował się ostatecznie na szóstej pozycji⁶³. Na podium stanęli wówczas inni zawodnicy z reprezentacji narodowej, brązowi medaliści: Roman Kierpacz (GKS Katowice) i Jerzy Kałuża (KS „Pafawag” Wrocław) – styl klasyczny, oraz Aleksander Cichoń (KS „Stal” Rzeszów) – styl wolny. Aby utrzymać dobrą dyspozycję, zarząd OZZ systematycznie współpracował z klubami zachodniego pogranicza ówczesnego Związku Radzieckiego. Często korzystano też z doświadczeń FKS „Metalowiec” Białystok, o czym już wspomniano. W czerwcu 1979 roku fabryczny klub gościł reprezentację juniorów stanu Arizona (USA). Rozegrano wówczas historyczny mecz w stylu wolnym, który – w ocenie znawców – nosił znamiona niecodziennej sensacji. Nawet redaktor „Gazety Współczesnej”, informując o tym wydarzeniu, określił je jako niezwykle, pisząc:

Wiadomość była zaskakująca. Reprezentacja zapaśnicza juniorów Arizony (USA) walczyć będzie w Białymstoku z juniorami „Metalowca”⁶⁴.

Zawody rozegrano w kampusie miejscowej Akademii Medycznej i miały one bardzo uroczystą oprawę. Hala uczelni udekorowana była flagami obu państw. W obecności licznie zgromadzonych widzów odegrano hymny narodowe, a po wymianie upominków przystąpiono do walk. W drużynie gości wystąpiło dwóch mistrzów Stanów Zjednoczonych – Frank Brown i Creig Freeman i m.in. z tego powodu uznawano ich ekipę za faworytów spotkania. Gospodarze walczyli zbyt pasywnie, obawiali się śmiałych ataków i ustępowali przygotowaniu kondycyjnym. Dlatego rezultat 7:3 dla USA nie wzbudził większego zdziwienia⁶⁵. Po zawodach Amerykanie zwiedzili jeszcze Białystok, ale największe wrażenie wywarła na nich gościnność i serdeczna atmosfera, jaką wokół nich wytworzył Zespół Szkół Rolniczych w Dojlidach, gdzie przez kilka dni mieszkali. Mecz z zawodnikami stanu Arizona uważnie obserwowało wielu zapaśników z kół i klubów LZS, upatrując możliwości poznania i przyswojenia nowych technik.

Turnieje z ekipami zagranicznymi, mistrzostwa Europy i świata były skuteczną metodą doskonalenia własnych umiejętności. Dobrym tego przykładem okazało się zakwalifikowanie wspomnianego powyżej W. Juszczuka do mistrzostw świata juniorów. W 1979 roku odbyły się one w Haparandzie (Szwecja). Zapaśnik z przyszkolnej sekcji LZS, dysponując doświadczeniem zdobytym przed

⁶³ J. Górko, dz. cyt., s. 328; biuletyn: *II Międzynarodowy Memoriał Antoniego i Jerzego Dąbrowskich w zapasach – styl klasyczny młodzików*, Białystok 1990, s. 4.

⁶⁴ *Arizona – Metalowiec 7:3...*, s. 8.

⁶⁵ Przebieg walk był następujący: 60 kg – Szumowski przegrał po wyrównanej walce z Dargiem, 65 kg – Dudenko w 2,45 min położony został na łopatki przez Echerivala, 70 kg – Burzyński przegrał z Noble w 5 min, identycznie jak poprzednik, Popik wygrał przez położenie na łopatki w 2,25 min Goettlero, 81 kg – Andrzejewski położony został na łopatki w 2,35 min przez Freeman, 87 kg – Piotr Kraszewski przegrał na punkty z Brownem, +87 kg – Roman Kraszewski położył na łopatki w 10 s Kometha; zob. *Arizona – Metalowiec 7:3...*, s. 8.

rokiem w mistrzostwach Europy, był w tych zawodach o krok od medalu. Zajął ostatecznie IV lokatę⁶⁶. Brązowe medale wywalczyli inni reprezentanci drużyny narodowej, tj. Roman Kierpacz (GKS Katowice) i Grzegorz Wiczewski („Śląsk Wrocław”) ⁶⁷.

Rok po pobycie gości z Arizony Podlasie ponownie gościło sportowców USA. Tym razem była to reprezentacja juniorów stanu Oklahoma. Zawody rozegrano 23 czerwca 1980 roku w znanej już hali Akademii Medycznej. Kilka dni wcześniej Amerykanie rozegrali mecz w niewielkim Giżycku, gdzie cieszył się olbrzymim zainteresowaniem publiczności. Istotnym mankamentem było to, że goście specjalizowali się w stylu wolnym, słabo znanym drużynie białostockiej. Przyjezdni prezentowali wysokie umiejętności, a w sposób szczególny wyróżniali się: Dale Johnson (60 kg), Billy Root (65 kg) oraz Benny Coleman (70 kg). W związku z powyższym dominowali oni niemal we wszystkich kategoriach wagowych, a końcowy rezultat 11:1,25 nie wywoływał większego zdziwienia. Jedyne punkty dla Podlasia zdobył Mirosław Szot. Tylko jemu udało się pokonać w kategorii wagowej 87 kg Erika Helvestona⁶⁸. Zawody dostarczyły miejscowym szkoleniowcom cennego materiału do analizy i mimo wyraźnej przegranej wzbudziły zainteresowanie zapaśnictwem w środowisku młodzieży. Przejawem tego było powołanie w Międzyzakładowym Ludowym Klubie Sportowym „Warmia” Grajewo sekcji zapaśniczej. Szkolenie sportowe zainicjowano w okresie narodzin ruchu związkowego „Solidarność”, tj. w sierpniu 1980 roku⁶⁹. Sukcesy na arenie ogólnopolskiej zainspirowały trenera „Warmii” do uczestnictwa w turniejach międzynarodowych, ale nie odniesiono w nich spektakularnych sukcesów. Rywalizowano m.in. w Międzynarodowym Turnieju Przyjaźni w Gdańsku, Międzynarodowym Memoriale Jana Andrzejewskiego w Łodzi, Międzynarodowym Turnieju im. Władysława Bajorka w Krakowie i kilku innych. Najwięcej splendoru przyniósł miejscowemu środowisku i Polsce wychowanek LKS „Warmia” Krzysztof Czyżewski (późniejszy mistrz świata w barwach CWKS „Legia” Warszawa).

W tym czasie do współzawodnictwa w mistrzostwach kontynentu sukcesywnie włączały się kluby o mniejszym potencjale ekonomiczno-organizacyjnym. Do tej grupy zaliczany był Wojewódzki Ludowy Klub Sportowy „Narew” Łomża oraz sekcja LZS z Państwowego Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Supraślu. Zakwalifikowanie się i wyjazd łomżanina Krzysztofa Justa na mistrzostwa Europy rozgrywane w Łodzi (1984) postrzegano jako dużą niespodziankę. Jednak jego klubowy trener Ryszard Głowacki, autor tego sukcesu, szanse swojego wychowanka oceniał bardzo realistycznie. Tak też było w praktyce. K. Justa, walczącego

⁶⁶ J. Górko, dz. cyt., s. 328; W. Kierdelewicz, dz. cyt., s. 24.

⁶⁷ J. Chęłmecki, A. Głaz, J. Lipski, dz. cyt., s. 86.

⁶⁸ *Popisowe walki juniorów z Oklahoma*, „Gazeta Współczesna” 1980, nr 139, s. 5.

⁶⁹ M. Piwko, *Rozwój sekcji zapaśniczej KS „Warmia” Grajewo w latach 1980–2012* [praca magisterska], Białystok 2013, s. 16.

w kategorii wagowej 65 kg, sklasyfikowano na siódmym miejscu⁷⁰. Wyraźnie lepiej zaprezentował się zapaśnik z Supraśla – Robert Kwasiborski. Obdarzony dużym talentem sportowiec objęty był już szkoleniem centralnym. W jego przypadku występ w Łodzi poprzedziły zawody międzynarodowe w Bułgarii i Austrii, mistrzostwa Polski oraz udział w turnieju Nadziei Olimpijskich w Radomiu. Kalendarz startów wskazywał na oznaki przemęczenia, a nawet przetrenowania. Nie pozostało to bez wpływu na końcowy rezultat w zawodach, ponieważ zajął dopiero szóste miejsce w kategorii wagowej +87 kg⁷¹. Z grona Polaków jedynie R. Ćwik – wychowanek „Unii” Racibórz – wywalczył medal brązowy⁷².

W połowie lat osiemdziesiątych minionego wieku działaczom z Podlasia udało się nawiązać kontakty z Rumunią i Białorusią. Kooperacja z ośrodkami zagranicznymi i dobry poziom szkolenia w klubach macierzystych skutkowały kolejną kwalifikacją do mistrzostw Europy. W rozgrywanych w 1985 roku w Bolonii (Włochy) zawodach wystąpił inny wychowanek WLKS „Narew” Łomża – Marek Sienkiewicz. Niestety, jego start na matach ekskluzywnej włoskiej hali nie należał do udanych. W kategorii wagowej +87 kg sklasyfikowano go na siódmej pozycji i rezultatem tym powtórzył wynik klubowego kolegi sprzed roku⁷³. Wskazywało to, że zapaśnikom ziemi podlaskiej brakowało często sportowego szczęścia. Dlatego znawcy zagadnienia dużo większe nadzieje wiązali w roku następnym (1986) z posiadającym już znaczne doświadczenie R. Kwasiborskim. Jednakże podczas mistrzostw Europy w szwedzkim Malmö, podobnie jak M. Sienkiewicz z „Narwi”, nie sprostał on oczekiwaniom swoich wychowawców i opiekunów. Poważnym powodem jego słabszej dyspozycji była zbliżająca się matura i czas poświęcony na przygotowania do życiowego egzaminu. Konsekwencją tej sytuacji okazało się mniejsze zaangażowanie w proces właściwego przygotowania. Symptomy przejściowego zastoju w jego rozwoju pojawiły się już podczas Międzynarodowego Turnieju im. Władysława Maksymiaka w Warszawie i podobnych zawodów w Bułgarii. Po udanym starcie w mistrzostwach Skandynawii w Astörp, prowadzący kadrę narodową trener M. Cieślak sądził, iż kryzys został przełamany. Tymczasem dziesiąte miejsce po zakończeniu mistrzostw było zdecydowanie poniżej możliwości Kwasiborskiego⁷⁴. Po odebraniu świadectwa dojrzałości opuścił on rodzinne strony i w celu kontynuacji kariery sportowej przeniósł się do Klubu Sportowego „Górnik” Zabrze.

W II połowie lat osiemdziesiątych XX wieku zapaśnicy ziemi podlaskiej ponownie próbowali swych sił w mistrzostwach świata juniorów. W 1986 roku do

⁷⁰ J. Górko, dz. cyt., s. 328.

⁷¹ R. Kwasiborski, *Powstanie i rozwój zapasów...*, s. 24.

⁷² J. Chełmecki, A. Głaz, J. Lipski, dz. cyt., s. 106.

⁷³ K. Łebkowski, *Rozwój zapasnictwa w województwie łomżyńskim* [praca magisterska], Gorzów Wlkp. 1996, s. 17; G. Zańko, dz. cyt., s. 273.

⁷⁴ R. Kwasiborski, *Geneza i rozwój sportu zapaśniczego ...*, s. 49; J. Górko, dz. cyt., s. 328.

tak prestiżowej imprezy, odbywającej się w Schifferstadt (RFN), zakwalifikował się Mariusz Konarzewski z WLKS „Podlasie” Białystok. Jednak będąc na obozie przygotowawczym w Zakopanem, zachorował na żółtaczkę i przypadłość ta wykluczyła go z wyjazdu na zawody. W zaistniałej sytuacji, decyzją PZZ, zastąpił go reprezentant WLKS „Narew” Łomża Zbigniew Kuźnicki i wraz Krzysztofem Szymańskim z „Zagłębia” Wałbrzych i Wojciechem Ptakiem z „Legii” Warszawa wyjechał do Schifferstadt. Łomżanin dzielnie rywalizował w eliminacjach grupowych i był bliski medalowego sukcesu. Niestety, w pojedynku o trzecie miejsce w kategorii wagowej +87 kg przegrał z Andrejem Strachanką (ZSRR) i ostatecznie uplasował się na czwartej pozycji⁷⁵.

Tabela 1. Wyniki mistrzostw Europy i świata zapasników (juniorów młodszych i juniorów) Ludo- wych Klubów Sportowych z Podlasia

Lp.	Imię i nazwisko	Data i miejsce zawodów	Nazwa zawodów	Lok.	Kat. wag.	Klub
1.	Ryszard Grzegorzewski	1970 Husqvarna (Szwecja)	ME Jun.	7	52	LKS „Podlasiak” Białystok
2.	Wiesław Juszczak	1978 Oulu (Finlandia)	ME Jun.	6	100	WLKS „Podlasie” Białystok
3.	Wiesław Juszczak	1979 Haparanda (Szwecja)	MŚ Jun.	4	100	WLKS „Podlasie” Białystok
4.	Robert Kwasiborski	1984 Łódź (Polska)	ME Jun. Mł.	6	+87	WLKS „Podlasie” Białystok
5.	Krzysztof Just	1984 Łódź (Polska)	ME Jun. Mł.	7	60	WLKS „Narew” Łomża
6.	Marek Sienkiewicz	1985 Bolonia (Włochy)	ME Jun. Mł.	7	+87	WLKS „Narew” Łomża
7.	Robert Kwasiborski	1986 Malmö (Szwecja)	ME Jun.	10	+100	WLKS „Podlasie” Białystok
8.	Zbigniew Kuźnicki	1986 Schifferstadt (Niemcy)	MŚ Jun. Mł.	4	87	WLKS „Narew” Łomża
9.	Jerzy Gryc	1988 Wałbrzych (Polska)	ME Jun.	2	130	GKS „Zagłębie” Wałbrzych
10.	Krzysztof Czyżewski	1989 Budapeszt (Węgry)	MŚ Jun.	1	48	CWKS „Legia” Warszawa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: G. Zańko, *Historia zapasnictwa podlaskiego 1926–2016*, Szczuczyn 2018, s. 273; Z Wójcik, *Sport zapasniczy w Polsce północno-wschodniej jako czynnik aktywizacji społecznej i młodzieży szkolnej 1945–1989. Studium historyczno-pedagogiczne*, Poznań 2021, s. 422–430.

⁷⁵ Czwarte miejsce Kuźnickiego w RFN, „Gazeta Współczesna” 1986, nr 170, s. 6.

Dwa lata później (1988) po raz kolejny okazało się, że zapaśniczych talentów w ośrodkach LZS na Podlasiu jest znacznie więcej. Dowiódł tego wychowanek WLKS „Podlasie” Jerzy Gryc, kwalifikując się na mistrzostwa Europy, organizowane przez działaczy z Wałbrzycha. Na Dolnym Śląsku, wspomniany Gryc, w kategorii wagowej 130 kg, zdobył nawet tytuł wicemistrza kontynentu europejskiego. Uzupełnić jednak należy, że nieco wcześniej skorzystał z propozycji przeniesienia się do GKS „Zagłębie” Wałbrzych, współorganizatora mistrzostw, i w zawodach reprezentował już barwy gospodarzy.

Znacznie więcej satysfakcji miłośnikom sportu zapaśniczego w Polsce dostarczyła reprezentacja juniorów w sierpniu 1989 roku podczas mistrzostw świata w Budapeszcie⁷⁶. W jej skład wchodził przywoływany powyżej Krzysztof Czyżewski, wychowanek WLKS „Warmia” Grajewo. W czasie mistrzostw odbywał on obowiązkową zasadniczą służbę wojskową, trenując jednocześnie w CWKS „Legia” Warszawa. Już w eliminacjach spisywał się bardzo obiecująco. Natomiast w walce finałowej, w kategorii 48 kg, pokonał jednego z faworytów, tj. reprezentanta ówczesnego Związku Radzieckiego Armena Towsmasanema. Był to największy sukces wywodzącego się z Podlasia zapaśnika w światowym współzawodnictwie juniorów, lecz współtwórca tego osiągnięcia Władysław Kierdelewicz jako szkoleniowiec „Warmii” Grajewo miał tylko częściową satysfakcję. Tytuł mistrza świata wywalczony przez Czyżewskiego powiększył dorobek stołecznego klubu „Legia”. W badanym okresie był to ostatni start wychowanka ziemi podlaskiej na arenie międzynarodowej.

Podsumowanie

Rozwój ciężkiej atletyki na Podlasiu w latach powojennych zapoczątkował trener Antoni Dąbrowski. W schyłkowym okresie II Rzeczypospolitej podstawy zapaśnictwa zgłębiał u znanego na całym świecie Władysława Pytlasińskiego. Pomocne w tym przedsięwzięciu okazało się środowisko kolejarzy. Funkcjonującą w branżowym klubie sekcją ciężkiej atletyki interesowało się liczne grono ówczesnej młodzieży. Spontaniczne pokazy, walki sportowe i relacje prasowe promowały rozwój sportu zapaśniczego początkowo jedynie w Białymstoku. Fakty te są jednocześnie odpowiedzią na przedstawiony we wprowadzeniu pierwszy problem badawczy.

Dopiero w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX wieku dyscyplina ta zyskała uznanie wśród działaczy ówczesnej Rady Wojewódzkiej Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe. Przy jej organizacyjno-finansowym wsparciu zawiązała się

⁷⁶ Medalistami mistrzostw świata w Budapeszcie oprócz K. Czyżewskiego byli: Jan Kasprzak (RKS „Siła” Mysłowice) – srebrny, Ryszard Wolny (KS „Unia” Racibórz) i Wojciech Grochowski (GKS Katowice) – brązowe. Zob. J. Chęłmecki, A. Głaz, J. Lipski, dz. cyt., s. 87.

pierwsza sekcja zapasnicza LZS w gminie Choroszcz (1964), znanej szerszej społeczności z letniej rezydencji rodu Branickich. W latach późniejszych powoływano kolejne ośrodki, w których uprawiano zapasy – Ludowe Kluby Sportowe Starosielce, „Promień” Mońki, „Narew” Łomża, „Warmia” Grajewo. Jednakże sport zapasniczy najprężniej rozwijał się w podmiejskich Starosielcach, włączonych do aglomeracji białostockiej w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych minionego stulecia. Z upływem czasu, dzięki licznym sukcesom sportowym, klub ulegał przekształceniom organizacyjnym (najpierw DMLKS Starosielce, następnie LKS „Podlasiak”). W końcowym okresie prowadzonych badań funkcjonował jako Wojewódzki Ludowy Klub Sportowy „Podlasie” i prowadził podsekcje zapasnicze w szkołach średnich, kształcących głównie młodzież męską. Jest to próba odpowiedzi na drugie pytanie badawcze.

Współpraca z klubami z państw tzw. demokracji ludowej oraz okazjonalna obecność drużyn z bloku państw zachodnich stwarzały możliwości spojrzenia na sport zapasniczy z szerszej perspektywy. Oceniając udział zapasników z kół i klubów LZS ziemi podlaskiej w rywalizacji międzynarodowej, należy stwierdzić, iż godnie reprezentowali oni region i barwy Rzeczypospolitej w tym współzawodnictwie. Mimo że Podlasie – z uwagi na niski poziom rozwoju gospodarczego – miało ograniczone możliwości finansowania sportu klasyfikowanego, to zapasnicy zanotowali wiele interesujących rezultatów sportowych i dostarczali kibicom licznych emocjonujących przeżyć. Wiązały się one z uczestnictwem nie tylko w turniejach ogólnopolskich, ale także w rywalizacji w ramach mistrzostw Europy (startowano dziewięciokrotnie) oraz mistrzostw świata (trzykrotne uczestnictwo). Nieliczni, lecz najzdolniejsi, dostąpili zaszczytu współzawodnictwa na arenach olimpijskich. Pierwszym z nich był Antoni Zajkowski, który podstaw walki sportowej nauczył się w sekcji zapasniczej prowincjonalnego LKS „Promień” Mońki, a następnie zainteresował się judo i w Igrzyskach XX Olimpiady w Monachium (1972) wywalczył srebrny medal w tej dyscyplinie sportu. Podobnego wyróżnienia dostąpił dwadzieścia lat później wychowanek WLKS „Podlasie” Białystok Jerzy Choromański. Jednakże podczas Igrzysk XXV Olimpiady w Barcelonie (1992) był już zawodnikiem GKS Katowice. Niemniej jednak ich dokonania stały się motywacją dla kolejnego pokolenia młodych zawodników do aktywnego włączenia się w rozwój zapasów, a dla działaczy – do jeszcze większego zaangażowania w promocję tego sportu w regionie.

DEKLARACJA BRAKU KONFLIKTU INTERESÓW

Autorzy deklarują brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Sport zapasniczy w Zrzeszeniu Ludowe Zespoły Sportowe na Podlasiu jako przykład sukcesów na arenie międzynarodowej (1947–1989)*.

FINANSOWANIE

Autorzy nie otrzymali żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Sport zapaśniczy w Zrzeszeniu Ludowe Zespoły Sportowe na Podlasiu jako przykład sukcesów na arenie międzynarodowej (1947–1989)*.

WKŁAD AUTORÓW

Zbigniew Wójcik: konceptualizacja, formalna analiza, przeprowadzenie badań, zasoby, nadzór, pisanie – pierwszy szkic.

Renata Urban: zarządzanie danymi, metodologia, administracja projektu, walidacja, wizualizacja, pisanie – recenzja i edycja.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki, sygn. 1/527, Założenia regulaminu współzawodnictwa w ruchu spartakiadowym w latach 1967–1971.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej nr 149, Rejestr stowarzyszeń i związków z lat 1945–1974, sygn. 569, k. 127–129.

Archiwum Państwowe w Białymstoku, Zespół Akt Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej nr 149, Rejestr stowarzyszeń i związków z lat 1950–1973, sygn. 579, k. 172–173; sygn. 585, k. 81–82.

II. Inne

Podlaskie Zrzeszenie LZS w Białymstoku:
Monografia LKS „Promień” Mońki [maszynopis],
Legitymacja Sędziowska Jerzego Dąbrowskiego.

III. Relacje ustne

Cukierman Janusz z 29 grudnia 2017 roku,
Kierdelewicz Władysław z 19 stycznia 2018 roku,
Kruczkowski Leon z 21 maja 2019 roku,
Majewski Mirosław z 18 stycznia 2018 roku,
Romanowski Jacek z 26 listopada 2018 roku,
Roszko Wiesław z 20 maj 2019 roku.

IV. Prasa

„Gazeta Białostocka” 1952, 1965, 1968, 1970, 1971.

„Gazeta Współczesna” 1979, 1980, 1986.

- „Sport dla Wszystkich” 1957.
„W Barwach LZS” 1965.
„W Naszych LZS-ach” 1956.
„Wiadomości Sportowe” 1967, 1969, 1975.

B. Opracowania

I. Publikacje

- Borejsza C., *Władysław Pytłasiński i jego trening zapasniczy*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1964.
- Chęłmecki J., Głaz A., Lipski J., *Historia polskich zapasów 1922–2012*, Wydawnictwo Estrella, Warszawa 2012.
- Dmowski Z., Skubis J., *Zapasy. Judo*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1976.
- Dmowski Z., *I ty zostaniesz olimpijczykiem. Zapasy*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1981.
- Godlewski P., *Rozwój organizacyjny sportu zapasniczego w pierwszych latach Polski Ludowej*, monografia nr 235, Wydawnictwo AWF, Poznań 1987.
- Godlewski P., *Cyganiewicz, Szczurbiński a sprawa Polonii argentyńskiej w latach 1933–1935*, monografia nr 239, Wydawnictwo AWF, Poznań 1987.
- Godlewski P., *Aktualne problemy badań w zapasach*, Wydawnictwo Resortowego Centrum Metodyczno-Szkoleniowego Kultury Fizycznej i Sportu, Warszawa 1987.
- Godlewski P., *Mini-zapasy*, „Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna” 1987, nr 8, s. 5–12.
- Godlewski P., *Zarys dziejów polskiego zapasnictwa profesjonalnego*, Wydawnictwo PTNKF, Gorzów Wlkp. 1988.
- Godlewski P., *Emigracja zarobkowa zapasników i bokserów polskich przed 1939 rokiem*, monografia nr 264, Wydawnictwo AWF, Poznań 1989.
- Górko J., *Sprintem przez historię. Z dziejów sportu w regionie północno-wschodnim*, Wydawnictwo Białostockiego Komitetu Olimpijskiego, Białystok 1996.
- Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., *Zarys dziejów sportu i turystyki w działalności Śląskiego Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły sportowe (1946–2021)*, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2023; <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2023.03.09>.
- Nowakowski W., Grotkowski J., *Zapasy klasyczne*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1955.
- Szubert R., *Piśmiennictwo do dziejów sportu i turystyki w środowisku wiejskim w Polsce w latach 1944–1975*, „Aktywność Ruchowa Ludzi w Różnym Wieku” 2015, nr 1 (25), s. 19–26.
- Tracewski J., *Zapasy dla ciebie*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1979.

- Tracewski J., *Zapasy – w drodze do mistrzostwa*, Wydawnictwo Polskiego Związku Zapaśniczego, Warszawa 2010.
- Tracewski J., *Polska szkoła zapasów*, Wydawnictwo Polskiego Związku Zapaśniczego, Warszawa 2017.
- Wiro-Kiro W., *Zapasy i samoobrona dla hufców Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”*, Wydawnictwo Prasa Wojskowa, Warszawa 1948.
- Wołosik J., *Sportowe kalendarium północno-wschodniej Polski*, [b.w.], Białystok 2004.
- Wójcik Z., *Sport zapaśniczy w Polsce północno-wschodniej jako czynnik aktywizacji społecznej i młodzieży szkolnej 1945–1989. Studium historyczno-pedagogiczne*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2021.
- Wójcik Z., *Sport zapaśniczy w Zrzeszeniu Ludowe Zespoły Sportowe na Warmii i Mazurach (1964–1975)*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2022, t. 5, nr 1, s. 55–75; <http://dx.doi.org/10.16926/sit.2022.01.03>
- Zańko G., *Historia zapaśnictwa podlaskiego 1926–2016*, Wydawnictwo Libra-Print, Łomża 2018.

II. Prace niepublikowane

- Biuletyn – *II Międzynarodowy Memoriał Antoniego i Jerzego Dąbrowskich w Zapasach – styl klasyczny młodzików*, Białystok 1990.
- Kierdelewicz W., *Rozwój zapaśnictwa w Białymstoku w latach 1926–1991*, [praca dyplomowa], Gorzów Wlkp. 1991.
- Kwasiborski R., *Geneza i rozwój sportu zapaśniczego na Ziemi Białostockiej*, [praca magisterska], Warszawa 2006.
- Kwasiborski R., *Powstanie i rozwój zapasów w Supraślu w okresie 1971–2003*, [praca dyplomowa], Supraśl 2004.
- Łebkowski K., *Rozwój zapaśnictwa w województwie łomżyńskim*, [praca magisterska], Gorzów Wlkp. 1996.
- Piwko M., *Rozwój sekcji zapaśniczej KS „Warmia” Grajewo w latach 1980–2012*, [praca magisterska], Białystok 2013.